http://dorl.net/dor/20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1
تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۶/۰۷
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۱۰/۲۷
صفحه ۲۳-۱
نوع مقاله: ترویجی

پژوهشی در خاستگاه قالی محرابی سنگسر و انواع آن*

زری پناهی
دانش‌آموخته‌ی کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشکده‌ی هنر، دانشگاه سمنان
ناصر ساداتی(نویسنده‌ی مسئول)
استادیار گروه آموزشی صنایع دستی، دانشکده‌ی هنر، دانشگاه سمنان N_sadati@semnan.ac.ir
حسین کمندلو
مربی گروه آموزشی فرش، دانشکده‌ی هنر، دانشگاه سمنان

گلجام
دوفصلنامه علمی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۴۰
پاییز و زمستان ۱۴۰۰
۱

چکیده

شهرستان مهدی‌شهر (سنگسر) واقع در استان سمنان، محل اسکان اقوام سنگسری یکی از ایل‌های اصیل ایرانی است. بافت قالی در ناحیه‌ی سنگسر به دلیل زندگی چادرنشینی، قدمتی بسیار کهن داشته ولی بافت قالی شهری به احتمال، قدمتی در حدود صد سال دارد. طرح‌های قالی سنگسر در طول سالیان گذشته متأثر از ذوق، سلیقه، شرایط اقلیمی و اجتماعی ساکنان این منطقه بوده و مفاهیم فرهنگی و بومی در تکامل و تنوع طرح، نقش اساسی داشته است. یکی از ویژگی‌های قالی سنگسر علی‌رغم داشتن مواد اولیه‌ی بومی و پشم‌های خودرنگ، استفاده از طرح و نقش فرش‌های مناطق معتبر فرش‌بافی است که در کمتر ایل و یا طایفه‌ای مشابه آن را شاهد هستیم. بافندگان سنگسری طرح‌های متنوعی همچون چهار فصل، لچک و ترنج، زیر خاکی، بته‌ای، تابلو فرش و غیره را بر اساس نقشه و یا با الگوبرداری از پشت فرش‌های شهری دیگر مناطق می‌بافتند. یکی از متنوع‌ترین طرح‌هایی که در ابعاد و انواع مختلف در این ناحیه بافته می‌شود طرح محرابی است. سؤال اصلی پژوهش این است که طرح محراب به چه صورت‌هایی در منطقه‌ی سنگسر بافته می‌شود و خاستگاه طرح‌های بافته‌شده در قالی‌های محرابی سنگسر به کدام حوزه‌های جغرافیایی برمی‌گردد؟ این پژوهش به روش توصیفی- تحلیلی و به صورت مطالعه‌ی میدانی و اسنادی توأمان انجام گرفته است و هدف از اجرای آن، علاوه بر آشنایی با شیوه‌ی فرش‌بافی در منطقه‌ی سنگسر، معرفی ویژگی‌ها و شناسایی انواع فرش‌های محرابی بافته‌شده‌ی موجود و در دسترس منطقه در یک صد سال اخیر است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که بافندگان محلی بنا به سفارش و یا با الگوبرداری از فرش‌های مناطقی همچون قم، اصفهان، کاشان، همدان، راور کرمان و الگوبرداری از زیور آلات سنگسر توانسته‌اند انواع طرح‌های محرابی همچون محرابی گلدانی- ستون‌دار، درختی- ستون‌دار، درختی- جانوری، گلدانی- سروی، گلدانی- ترنج‌دار و محرابی دو طرفه- گلدانی را با ویژگی‌های بومی طراحی و اجرا کنند.

واژه‌های کلیدی: مهدی‌شهر، ایل سنگسر، قالی سنگسر، طرح محرابی.

* این مقاله مستخرج از پایان‌نامه‌ی مقطع کارشناسی ارشد با عنوان پژوهشی در خاستگاه نقوش قالی‌های سنگسر با هدف بازطراحی نقوش بومی، دردانشکده‌ی هنردانشگاه سمنان به راهنمایی دکتر ناصر ساداتی و مشاوره حسین کمندلو است

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

A Research on the origin of Sangsarmehrab carpet and its types

Zari Panahi
Department of Art Research, Faculty of Art, Semnan University, Semnan
Naser sadati (Corresponding Author)
Assistant Professor, Department of handicrafts, Faculty of Arts, Semnan University, Semnan, Iran
N_sadati@semnan.ac.ir
Hossein Kamandlou
Faculty Member, Department of Carpet, Faculty of Art, Semnan University, Semnan, iran

Abstract
Mahdishahr (Sangsar) located in Semnan Province is the location of residence of Sangsari tribes, which are among the original Iranian tribes. The carpet weaving in the Sangsar area is very old due to the nomadic life, but the urban carpet weaving is probably about one hundred-years-old. SangsarRug designs have been influenced by the virtu, tastes, social and climatic circumstances of the inhabitants of the region over the past years, and indigenous and cultural concepts have played a substantial role in the evolution and diversity of the design. Despite having native raw materials and self-painted wools, one of the features of SangsarRug is the use of the design and pattern of carpets in reputable areas of carpet weaving that are seen in fewer clans or similar tribes. Sangsari weavers wove various designs such as four-season, lachak (a typical scarf), and bergamot, subsoil, bush, carpet tableau, etc. based on the plan or by modelling (taking patterns) of urban carpets back (tail) of other areas. One of the most diverse designs, Introducing the characteristics and identification of the types of woven altar carpets, available and available in the region in the last one hundred years.which is woven in different types and dimensions in this area, is the mehrab design. The main question of the research is how the mehrab design is woven in Sangsar region and which geographical areas do the origin of the designs woven in Sangsarmehrab carpets go back to?This research has been carried out in a descriptive-analytical way and in the form of a field and document study, and the purpose of its implementation, in addition to getting to know the method of carpet weaving in the Sangsar region, is to introduce the characteristics and identify the types of woven altar carpets that are available and available in the region. It is the last hundred years. The findings of the research show that local weavers have been able to design and implement a variety of altar designs such as vase-pillar altar, tree-pillar, tree-animal, vase-cedar, vase-bergamot and two-sided altar-vase with local features according to order or by copying the carpets from the areas such as Qom, Isfahan and Kashan, Hamedan, Ravar Kerman and modeling Sangsar ornaments.

Keywords: Mahdishahr, Sangsar Tribe,SangsarsRug,Mehrab design.

*This article is extracted from the master's degree thesis with the title of research on the origin of stone rug patterns with the aim of re-designing native motifs, at Semnan University of Arts, under the guidance of Dr. Nasser Sadati and the advice of Hossein Kamandalo.

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

مقدمه

بافت قالی در شهرستان سنگسر با نام امروزی مهدی‌شهر واقع در استان سمنان، قدمتی دیرینه دارد ولی آنچه که در این مقاله مهم است اشاره به تاریخی حدود صد سال است که منجر به رواج قالی‌های شهری در این منطقه شده است. بدیهی است که همچون سایر مناطق فرش‌بافی در ایران، طرح‌های قالی سنگسر نیز در طول سالیان گذشته متأثر از ذوق، سلیقه، شرایط اقلیمی و اجتماعی ساکنان این منطقه بوده و مفاهیم فرهنگی و بومی در تکامل و تنوع طرح، نقش اساسی داشته است.

یکی از ویژگی‌های قالی سنگسر علی‌رغم داشتن مواد اولیه‌ی بومی و پشم‌های خودرنگ، استفاده از طرح و نقش فرش‌های مناطق معتبر فرش‌بافی است، که مشابه آن را در کمتر ایل و یا طایفه‌ای شاهد هستیم. بافندگان سنگسری طرح‌های متنوعی را بر اساس نقشه و یا با الگوبرداری از پشت فرش‌های شهری دیگر مناطق می‌بافند.

یکی از متنوع‌ترین طرح‌های‌ی که در ناحیه‌ی سنگسر بافته می‌شود طرح محرابی است که در ابعاد مختلف و با الگوهای مختلفی تولید می‌شود. نقش اصلی در این نوع از فرش‌ها طاق محراب است، همان مکانی که در مساجد مکان نمازگزاردن امام جماعت است. طرح‌های محرابی فاقد صحنه‌های شکار و به اصطلاح خونی و مجالس هستند، چه در طرح آن سعی می‌شود قداست محراب به بیننده القاء شود و با برخورداری از درخت‌ها و گل‌ها، بهشت موعود را در چشم بیننده مجسم کنند (یساولی، ۱۳۷۰: ۱۳۲). در مورد ریشه‌ی اصلی این طرح نظریات مختلفی ارائه شده است که در بخش‌های بعدی مقاله به آن اشاره خواهد شد. مسأله اصلی این مقاله، شناسایی خاستگاه اصلی نقش محراب در قالی منطقه‌ی سنگسر است. بنابراین در این مقاله تلاش شده تا با بررسی متون و آثار به‌جای مانده از قالی‌های مرتبط با این‌گونه از طراحی در منطقه‌ی سنگسر و مناطق فرش‌بافی همجوار، پاسخ به سؤال اصلی مقاله داده شود. جامعه‌ی مورد مطالعه در این مقاله، قالی‌های در دسترس و به‌جای مانده در منطقه‌ی سنگسر و سمنان در بازه زمانی یک صد سال اخیر منطقه است.

پیشینه‌ی پژوهش

هرچند مهدی‌شهر (سنگسر) در نزدیکی سمنان قرار گرفته است ولی در مورد سنت قالی‌بافی آن پژوهشی جامع و کامل انجام نگرفته است، با این‌حال در برخی از منابعی که توسط نویسندگان محلی به چاپ رسیده اشاراتی هرچند کوتاه به فرش‌بافی منطقه شده، اما بحث عمیق و بنیادی شکل نگرفته است.

از منابعی که در آن به نقوش و بافته‌های ایل سنگسر اشاره شده می‌توان به کتاب حسین پاکزادیان (۱۳۸۸) اشاره کرد که در آن به طرح‌های مورد استفاده در هنر سوزن‌دوزی و پارچه‌بافی منطقه پرداخته شده، که برخی از آن نقوش را در فرش‌های سنگسری می‌توان مشاهده کرد. کتاب دیگر تألیف مصطفی رستمی (۱۳۸۶) است که در آن به بافته‌هایی همچون گلیج، جاجیم، رواندار و غیره در منطقه‌ی سوادکوه اشاره شده است که برخی از آن‌ها مشابه آثار تولیدشده در منطقه‌ی سنگسر هستند.

همچنین پایان‌نامه‌ای توسط مهسا فریدنیا (۱۳۹۳) نگارش یافته است که در آن به برخی از نقوش طرح شده در بافته‌های منطقه اشاره شده است. در این پژوهش برای اولین بار سعی شده علاوه بر معرفی ویژگی‌های قالی‌بافی منطقه، با توجه به تنوع طرح‌ها برای آشنایی بیشتر به صورت تخصصی یکی از طرح‌های رایج در قالی‌بافی سنگسر مورد بحث و بررسی قرار گیرد. از وجوه تمایز این مقاله با پژوهش‌های ذکر شده می‌توان به تخصصی بودن عنوان این مقاله و پرداختن به شکل کامل و جامع به یکی از گونه‌های رایج قالی در منطقه‌ی سنگسر اشاره کرد.

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

نام و جغرافیای سنگسر در تاریخ

نام تاریخی سنگسر در کتاب‌های قدیم فارسی سکسر یا سکسار آمده و مردم آن‌جا را نیز سکساران نامیده‌اند (حقیقت، ۱۳۹۶: ۱۱۸). پیرامون وجه تسمیه‌ی نام سنگسر دو نظریه وجود دارد:

۱) در آغاز اسلام این نام را سگسر می‌نامیدند چون سنگسر و این آبادی نشیمن‌گاه سگان بوده است، بنابراین سنگسر تحریف شده‌ی سگسر است.

۲) چون در اطراف این محل کوه‌های سنگی و سخت وجود داشته است آن را سنگسار نامیده‌اند که به تخفیف سنگسر شده است. به احتمال زیاد نظریه‌ی دوم صحیح‌تر است، زیرا در گذشته معمولاً نام‌گذاری شهرها و روستاها براساس شرایط اقلیمی بوده است و سنگسر نیز منطقه‌ای کاملاً کوهستانی است و زمین آن نسبتاً سخت بوده و انواع سنگ‌ها به وفور دیده می‌شود (تعدادی، ۱۳۸۱:۱۱).

برخی از محقیقن سنگسر را تحریف شده‌ی شکل قدیمی سگسار می‌دانند که در برخی از روایت‌های شاهنامه‌ی فردوسی به آن اشاره شده است. در کتاب ایل سنگسری آمده است که در هفت مورد از داستان‌های شاهنامه از جمله «رأی زدن سام با موبدان در کار زال، آگاه شدن منوچهر از کار زال و رودابه، گفتار اندر زادن رستم، بر تخت نشستن نوذر، آمدن رستم نزد کیکاوس و خشم کاووس بر رستم، فرستادن خاتوم و کاموس به یاری توران و رأی زدن تورانیان از جنگ ایرانیان» می‌توانیم واژه‌ی سگسار را مشاهده کنیم (شاه‌حسینی، ۱۳۹۰: ۲۱ و ۲۲). در فرهنگ شاهنامه ذیل کلمه‌ی سگسار آمده است از مرز و بوم‌هایی که داهیان در آن جای گرفتند، بوده است (همان: ۲۲). استرابون پارتی‌ها را از مردم داه می‌داند و این مردم را قوم سکائی می‌شمارد. طایفه‌ای از سکاها که در شمال گرگان و در ساحل جنوب شرقی دریای خزر سکنی داشتند موسوم به داه یا به‌زبان اوستائی «دا اِ» بودند (دهخدا، ۱۳۷۴: مدخل داه). در کتاب تاریخ سنگسر، مهدی‌شهر آمده است که سنگسری‌ها از بازماندگان داهیان (گروهی از آریایی‌ها) هستند و ریشه‌ی نژادی آنان از یک‌سو به عشایر پرنی در حوالی جیحون و سرزمین پرثوه در شمال و شرق ایران می‌رسد که تیره‌ای از داهیان هند و ایرانی بوده‌اند و در اوایل هزاره‌ی اول پیش از میلاد از نواحی شرق و شمال شرق به داخل ایران هجوم آوردند و بعدها پارت نامیده شدند. از سوی دیگر نیز ریشه‌ی آن‌ها به سکاها می‌رسد که بعدها در زمان حکومت پارتیان یا اشکانیان از سمت شرق به داخل ایران یورش بردند (اعظمی سنگسری، ۱۳۷۱: ۲۹).

ایرج افشار سیستانی نیز معتقد است سنگسری‌ها از اولین و خالص‌ترین دسته‌های آریایی هستند که به ایران آمده‌اند و حتی هنوز پس از گذشت هزاران سال، گویش آریایی ویژه خود را حفظ نموده و به سنن باستانی خود پایبند هستند (افشار سیستانی، ۱۳۸۲: ۱۰۹۱). گویا سکاها در حدود سال ۱۲۹ ق.م در زمان پادشاهی فرهاد دوم اشکانی از راه مشرق وارد قلمرو اشکانیان شدند و پس از اشغال سرزمین‌های مرو و هرات و شهر هکاتم پولیس (صد دروازه) و سرزمین سیستان، جمعی از آنان از شهر صد دروازه گذشته و به سمت ناحیه‌ی کوهستانی سنگسر پیش آمده و استقرار یافتند و نام سکسار را که به معنی منطقه‌ی سکایی است به آن دادند. مرکز این ناحیه سنگسر فعلی بود که در آن زمان سکسار نامیده می‌شد (صحابی‌فرد سنگسری، ۱۳۹۷: ۱۱۳). مورخان عرب بعد از اسلام سنگسر را در کتاب‌های خود رأس‌الکلب ثبت کرده‌اند و این جمله ترجمه‌ی غلطی از نام سکسر است که در کتاب‌های آنان راه یافته و به همین صورت نقل شده است، گویا ابن‌اثیر مؤلف قرن ۶ و ۷ ق/ ۱۲ و ۱۳ م. اول کسی بوده که سنگسر را رأس‌الکلب خوانده است (حقیقت، ۱۳۹۶: ۱۱۹).

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

مروری بر پیشینه‌ی فرش‌بافی در منطقه‌ی سنگسر

بسته بودن محیط از نظر جغرافیای و قرار گرفتن سنگسر در محاصره‌ی کوه‌های صعب‌العبور و دور بودن از راه‌های اصلی (به خصوص جاده ابریشم) سبب شده که سیاحان داخلی و خارجی و تاریخ‌نویسان قبل و بعد از اسلام به این خطه زیاد راه نیابند تا از تاریخ سیاسی و اجتماعی مردم این منطقه و از چگونگی فرهنگ و روابط درون گروهی اقوام زندگی سنگسری در طول تاریخ خبر دهند. سفرنامه‌هایی که از شهر سنگسر، چادرها، ایل سنگسر و یا دامداری مردمان این ناحیه یاد کرده‌اند، هیچ اشاره‌ای به دست‌بافته‌ها به خصوص قالی نداشتند، با این وجود در برخی از منابعی که توسط پژوهشگران محلی نوشته شده، اشاراتی هرچند کوتاه به فرش و قالی شده است. صنایع دستی زنان سنگسری بافتن پارچه‌های پشمی برک و شال (مصرف مردان) چادرشب‌های پشمی ابریشمی، نخی (مصرف لباس زنان) پلاس برای فرش و چادر است (حقیقت، ۱۳۸۴: ۱۶). با این حال صنعت بافت فرش در این شهر رونق چشم‌گیری دارد، خصوصاً قالی دست‌باف از نظر ظرافت و نقوش الهام گرفته از طبیعت و نقوش سنتی در فرش‌های دست‌رنگ، توانسته مقام ممتاز را در نمایشگاه‌های بین‌المللی داخل و خارج از کشور به خود اختصاص دهد (مصباحیان، ۱۳۹۶: ۱۷). گویا زنان عشایری با بافتن قالی، گلیم، جاجیم و... نیاز خانوار را تأمین می‌کنند و عمده فعالیت زنان عشایر در زمینه‌ی صنایع دستی در قشلاق است و در دوره‌ی ییلاقی کارهای خانه‌داری، شیردوشی و تهیه‌ی لبنیات فرصتی برای فعالیت‌های صنایع دستی نمی‌گذارد، با این وجود شستشوی پشم، نخ‌ریسی در اوقات فراغت زنان انجام می‌گیرد (شاه‌حسینی، رنجبر،۱۳۸۷:۳۲۴). دست‌بافته‌های سنگسر از لحاظ بافت و تولید آن به دو گروه داری و غیرداری تقسیم می‌شود و عمده‌ترین بافته‌های داری ایل سنگسر قالی و گلیم هستند که انواع قالی عبارتند از: ۱) زیرانداز ۲) پشتی ۳) خورجین (تصویر ۱)، ۴) مفرش (تصویر ۲) ۵) کمربند و دمپایی (تصویر ۳) ۶) تابلو فرش.

تصویر ۱- خورجین قالی دست‌رنگ، بافت سنگسر، قدمت حدود ۵۸ سال- گالری نگارستان (نگارندگان).

تصویر ۲- مفرش قالی، بافت سنگسر، قدمت حدود ۰۹ سال- مجموعه‌ی شخصی حاج‌علیان (نگارندگان).

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

تصویر ۳- کمربند و دمپایی قالی، بافت سنگسر- گالری خادمیان (نگارندگان).

گلیم نوعی دیگر از بافته‌ی داری در سنگسر است که به علت نیاز ضروری به داشتن زیراندار، تن‌پوش‌ها و نوع زندگی عشایری، قدمتی طولانی دارد. به‌عنوان نمونه پلاس سنگسری یادگاری از فرش خانواده‌های سطح متوسط در زمان اشکانیان است. بافت این گلیم‌ها در سنگسر، پلاس خوانده می‌شود که از روزگاران قدیم معمول بوده و در هر خانه‌ای یک یا چند قطعه از آن موجود بوده است (تصویر ۴) (اعظمی سنگسری، ۳۱:۱۳۷۱).

تصویر ۴- گلیم خودرنگ با طرح درختی، نوع بافت چاک‌دار- خانواده عوضیان (نگارندگان).

ویژگی‌های ساختاری قالی سنگسر

پیش از پرداختن به فرایند بررسی طرح محرابی، ذکر ویژگی‌های فنی و ساختاری قالی سنگسر ضروری می‌نماید. شیوه‌ی چله‌کشی، بافت، شیرازه و گلیم‌بافی در قالی‌های سنگسری به صورت تلفیقی از ترکی و فارسی است. درحقیقت بافندگان این ناحیه، تمام گزینه‌های مثبت و با کیفیت هر دو روش را در بافت خود انتخاب کرده و از آن استفاده می‌کنند. روش چله‌کشی این منطقه ترکی است با این تفاوت که کوجی‌بندی هم انجام می‌دهند در صورتی‌که چله‌کشی ترکی کوجی‌بندی ندارد. بافندگان سنگسری به گره «چین» گویند و نوع گره معمولاً متقارن یا ترکی است. در گذشته به دلیل این‌که عمل ریسندگی و رنگرزی توسط اهالی منطقه با مصالح بومی انجام می‌شد رج‌شمار فرش‌های آن‌ها بین ۳۰ تا ۴۰ بوده است اما در حال حاضر تا ۶۰ رج نیز می‌بافند، با این‌حال رج‌شمار غالب فرش‌های آن‌ها ۴۵ تا ۵۰ است.

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

قالی سنگسری لول‌باف و دو پوده، بافته می‌شود. در اصطلاح محلی پود ضخیم «پوتُن» و پود رو یا نازک «پوپیلِه» گفته می‌شود. به‌طور معمول چله و پود از جنس پنبه است. در ابتدا و انتهای فرش گلیم‌بافی انجام می‌شود. شیرازه‌بافی در ناحیه‌ی سنگسر تنها به صورت متصل انجام می‌گیرد که دارای استحکام بیشتری است، در انتها لازم به ذکر است که بافندگان سنگسری از قلاب آذری برای گره زدن و از قیچی آذری نیز برای کوتاه کردن پرزها استفاده می‌کنند.

در مصاحبه‌هایی که با خبرگان، تجار، اشخاص باتجربه و بافندگان محلی در خصوص نقشه‌ی قالی‌های سنگسر صورت پذیرفت، اکثراً معتقد بودند که طرح و نقوشی قالی منطقه در حال حاضر، اقتباسی از دیگر مناطق فرش‌بافی به خصوص شهر قم است. درگذشته در این شهر طراح قالی وجود نداشته و بافندگان از مناطقی همچون: قم، کاشان، اصفهان، مشهد نقشه‌ی فرش تهیه می‌کردند. با این وجود گاهی بافندگان در خلق طرح، ابتکاراتی انجام داده و بعضی از نقوش را از طرح اصلی حذف یا نقوش ذهنی و ساده، یا نقشی از بافته‌ی دیگری را انتخاب و به طرح اضافه می‌کردند. به این طریق، ترکیب جدیدی از طرح اصلی را به وجود آورده و قالی بافته‌می‌شد (تصویر ۵).

تصویر ۵- خورجین سنگسری، ذهنی‌باف- گالری گلستان (نگارنده).

نتایج حاصل از مصاحبه‌ها و مطالعات اسنادی، قدمت قالی‌بافی درناحیه‌ی سنگسر را حدود ۱۵۰ سال و دوران قاجار، و انواع قالی بر اساس مصالح و نوع طرح را پنج گروه زیر می‌داند:

الف) ذهنی‌باف: در اوایل که قالی‌بافی در سنگسر شکل گرفته بود، نقشه به‌صورت امروزی وجود نداشت و بافندگان سنگسری سابقه‌ی طولانی‌تری در بافت گلیم و سوزن‌دوزی بر روی پوشاک و دست‌باف‌های خود داشتند، با الهام از نقوش این آثار، آن را به صورت بسیار ابتدایی و انتزاعی و به شکل‌های هندسی (نقوش حیوان و گیاه و به ندرت انسانی را به شکل مربع و مثلث) در قالی‌های خود به‌صورت ذهنی اجرا می‌کردند، قدمت این بافته‌ها به حدود ۱۵۰ سال قبل می‌رسد.

ب) قالی‌های خودرنگ: قالی خودرنگ به قالی‌هایی گفته می‌شود که از رنگ طبیعی پشم برای تولید پرز/ خامه قالی استفاده شده است. در این‌گونه قالی‌ها هرگز از خامه‌ها با رنگرزی گیاهی یا شیمیایی برای بافت استفاده نمی‌شود، شهرهایی نظیر فردوس، قم و برخی از شهرهای خراسان جنوبی نیز به تولید این نوع دست‌بافته‌ها اشتغال داشته‌اند، اما نکته‌ای که تولیدات قالی سنگسر را نسبت به آنان متمایز می‌کند، تنوع رنگی بیشتر قالی‌های خودرنگ منطقه است. به‌عنوان مثال قالی‌های خودرنگ فردوس و قم دارای سه تا چهار رنگ سفید، شکری، قهوه‌ای و سیاه هستند

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

اما قالی خودرنگ سنگسری با ۱۰ رنگ هم تولید شده است که به تناسب فصل، تنوع رنگی آن‌ها نیز بیشتر می‌شود (شاه‌حسینی، ۱۳۹۰: ۱۱۹-۱۲۱). قدمت قالی خودرنگ سنگسر که به وفور در این منطقه بافته می‌شده است به قدمت تاریخ قالی سنگسر است (تصویر ۶).

تصویر ۶- قالی خودرنگ، طرح لوزی‌بندی هندسی، بافت سنگسر- گالری نگارستان (نگارندگان).

ج) خودرنگ/ دست‌رنگ: به آن دسته از قالی‌هایی گفته می‌شود که رنگ زمینه‌ی متن و حاشیه، از خامه‌ی خودرنگ استفاده می‌شد. اما جهت تنوع رنگی بیشتر در قالی، بافندگان بخش‌هایی از طرح را که اغلب شامل گل و برگ می‌شود، با خامه‌ی رنگرزی شده می‌بافتند که به این‌گونه از خامه‌های رنگرزی شده (نخ پشمی) دست‌رنگ گفته می‌شود. این خامه‌ها اغلب با مواد طبیعی و گیاهی موجود در منطقه همچون روناس، زرشک، برگ‌مو، پوست انار، پوست گردو رنگرزی و استفاده می‌شدند (تصویر ۷).

د): دست رنگ: در قالی دست‌رنگ، تمامی خامه از پشم‌های رنگ شده است. طرح و نقش این‌گونه قالی‌ها متنوع بوده و گاهی بازبافی از دیگر مناطق است و یا بافنده با ابتکار خود از نقوش فرش‌هایی که در اختیار دارد استفاده کرده و با ترکیب آن طرح جدیدی را خلق می‌کند. همچنین گاهی نقوش ذهنی به صورت شکسته و انتزاعی را می‌توان در قالی‌های تمام خودرنگ و یا دست‌رنگ/ خودرنگ مشاهده کرد (تصویر ۸).

تصویر ۷- پادری سنگسر خودرنگ/ دست رنگ، طرح لچک و ترنج- مجموعه‌ی شخصی حاج‌علیان (نگارندگان).

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

تصویر ۸- پشتی سنگسر با خامه‌ی دست‌رنگ (رنگرزی طبیعی)، طرح گلدانی سروی- گالری کوهستان (نگارندگان).

ه) قالی‌های شرکتی و جهادی: با ورود شرکت‌های خصوصی و دولتی به منطقه، به تدریج تعاونی‌هایی از طرف آن‌ها، به ویژه جهاد سازندگی در شهرها و روستاها تشکیل شد. در سنگسر نیز از سال ۱۳۶۶ شمسی شرکت تعاونی فرش دست‌باف شروع به کار کرد. مواد اولیه و نقشه‌ها اکثراً از قم و گاهی کاشان، اصفهان، مشهد در اختیار بافندگان قرار می‌گرفت و قالی به‌صورت امروزی و شهری‌باف، تولید می‌شد (تصویر ۹).

گلجام
دوفصلنامه علمی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۴۰
پاییز و زمستان ۱۴۰۰

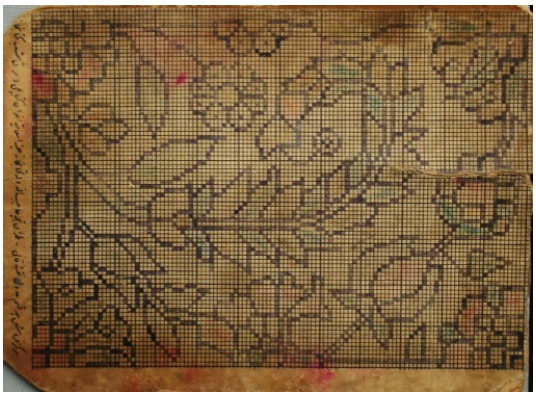

تصویر ۹- نقشه‌ی شطرنجی با الگوبرداری از نقش شهری ماهی درهم، طراحی در سنگسر توسط حسین فیروزیان انجام شده است (نگارندگان).

نقش محراب و معرفی انواع آن

طبقه‌بندی فرش‌های ایرانی که بیش از دو دهه از عمر آن می‌گذرد بر اساس نوع آرایه‌ها و تزئینات طرح و همچنین اشکال تقلیدی به‌کار رفته، انجام شده است. یکی از این گروه‌های ۱۹ گانه، طرح محرابی است، طرح اصلی در این گروه بر مبنای طاق محراب است. همان مکانی که در مساجد مکان نمازگزاردن امام جماعت است. در این طرح‌ها معمولاً محراب را با تزئیناتی از قبیل قندیل، گلدان و حتی درختچه‌های کوچک می‌پوشانند و گاه دوطرف محراب را با ستون‌های بزرگ که سقف محراب روی آن قرار دارد نشان می‌دهند (ژوله، ۱۳۹۰: ۲۲). در فرهنگ‌ها و کتاب‌های فرش که توسط محققین ایرانی نوشته شده است، طرح محرابی این‌گونه تعریف شده است؛ قالیچه‌های مخصوص جانماز که در متن آن نقش محراب (جای نماز امام مسجد) در بالا با خطی گردان یا منحنی سمت جلو محراب و قبله نمایانده شده و اصولاً با توجه به دستورات دینی کف این فرش‌ها ساده‌تر و

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

نقش و نگار کمتری دارد (دانشگر، ۱۳۷۲: ۳۶۴). طرحی که نگاره‌ی اصلی آن نقشی است از محراب مساجد و در این محراب جابه‌جا، نگاره‌هایی همچون سرو، ستون، قندیل و گل و برگ نیز دیده می‌شود (آذرپاد، حشمتی رضوی، ۱۳۷۲: ۱۱۹). حصوری معتقد است که ریشه‌ی این طرح در معابد مهری است و اگر حاشیه‌های آن هراتی یا دوستکامی باشد با آئین مهر ارتباط دارد (حصوری، ۱۳۸۱: ۵۶).

در تعریف فرش‌های محرابی که شامل انواع زیراندازها از جمله قالی، گلیم، زیلو، نمد و... می‌شود باید گفت این طرح در فرش‌هایی با ابعاد مختلف بافته می‌شود و طرحی است جهت‌دار که معمولاً در بالای متن فرش دو لچک قرار دارد که حالت طاق را در فضای منفی (متن فرش) ایجاد می‌کند. الگوی این طرح را می‌توان در فضای ورودی مساجد، معابد، رواق‌ها، پنجره‌ها، سنگ قبرها، ضریح‌ها، سرلوحه‌های کتاب‌های دینی و ادبی و.... مشاهده کرد که بیان‌کننده‌ی مدخل ورودی به مکان دیگری است. این طرح در هنر فرش‌بافی دارای انواع گوناگونی است که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از محرابی درختی، محرابی دورنما، محرابی ستون‌دار، محرابی قندیلی، محرابی گلدانی، محرابی تصویری و محرابی هزار گل (دانشگر، ۱۳۸۹: ۳۶۵).

از قرون اولیه‌ی اسلامی تا قبل از سلسله‌ی صفوی، قالی یا سجاده با نقش محراب در دست نیست که بتوان با استناد به آن تاریخ دقیق استفاده از این نقش و طرح را در فرش‌های ایرانی مشخص کنیم. اما در برخی از سفرنامه‌ها و کتاب‌های شعر، اشاراتی هر چند کوچک به کلمه‌ی سجاده شده است که البته این نیز نمی‌تواند مدرکی محکم و قابل اعتماد بر این باشد که این دست‌بافت‌ها قالی هستند یا این‌که حتماً از نقش محراب برای تزئین آن‌ها استفاده شده است. دوران صفویه به دلیل امنیت ایران و حمایت شاهان صفوی از صنایع مختلف، شاهد رونق و شکوفایی هنرهای ایرانی از جمله فرش هستیم. از این دوران در حدود ۱۵۰۰ تا ۲۰۰۰ تخته فرش به‌دست آمده است که مقدار اندکی از آن دارای طرح محرابی است و اغلب این دست‌بافت‌ها با توجه به ابعاد و نوع کتیبه‌ی آن‌ها به عنوان سجاده‌ی نماز (جانمازی) مورد استفاده قرار می‌گرفتند. قدیمی‌ترین نمونه‌ی به‌جای مانده، با توجه به تاریخ روی آن ۹۳۶ ق/۱۵۳۰ م. دست‌بافتی با طرح محرابی صف یا سجاده‌ی صف است. این زیلو در شهر تفت برای مسجد شاه نعمت‌الله ولی تفت بافته شده است. ابعاد آن ۱۶۷×۲۴۰ سانتی‌متر و بر روی آن نام واقف، تاریخ اهداء و بافت مشخص و بافته‌شده است. از این دوران چندین سجاده به‌جای مانده که در موزه‌های معتبر و یا مجموعه‌های شخصی نگهداری می‌شود، از جمله‌ی آن‌ها فرشی با طرح محرابی در ابعاد ذرع و نیم (۱۰۵×۱۶۱ سانتی‌متر) است که در موزه‌ی متروپولیتن نیویورک نگهداری می‌شود، این اثر در ناحیه‌ی شمال غرب ایران (به احتمال تبریز) با الیاف فلزی بافته شده است. در حاشیه‌ی اصلی این فرش آیاتی از قرآن کریم درون قاب‌های قلمدانی نوشته شده و چهار کتیبه‌ی معقلی فاصله‌ی بین آیات را پر کرده است. عنصر خط در حاشیه‌ی فرعی اول و دوم و نوار دور لچک به چشم می‌خورد. فضای لچک به وسیله‌ی قاب‌های نامنظم و بی شکل و اسماء الهی تزئین شده و در زیر طاق، درون قاب زیبایی عبارت الله اکبر به صورت واژگون بافته شده است. متن اثر با نقش افشان- اسلیمی ابری (ماری) به زیبایی تزیین شده است. (تصویر ۱۰).

با فروپاشی سلسله‌ی صفوی تمامی هنرها از جمله فرش‌بافی دچار بی‌منطقی در طراحی می‌شوند با این‌حال پس از گذشت چندی و با آرامش نسبی در حکومت زندیان نوع جدیدی از قالی‌های محرابی بافته می‌شود که به نام محرابی هزار گل مشهور است. به‌تدریج در طراحی فرش محرابی اصول و قواعد و زیبایی جدیدی حاکم می‌شود و طرح‌های متنوعی در دوران قاجار و پهلوی در ابعاد و اندازه‌های متفاوتی طرحی و بافته می‌شود.

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

تصویر ۱۰- سجاده با نقش افشان- اسلیمی ابری، بافت شمال غرب ایران (به احتمال تبریز) در اواخر قرن ۱۶ م/ ۱۰ ق. موزه‌ی متروپلیتن نیویورک. ابعاد ۱۰۷× ۱۶۱ سانتی‌متر (گانز رودن، ۲۵۳۷: ۶۰).

بررسی انواع طرح‌های محرابی سنگسر

همان‌طور که در قسمت‌های قبلی نیز اشاره شد بافت فرش در ایل سنگسر به دلیل زندگی عشایرنشینی قدمتی طولانی داشته اما بافت قالی به شکل جدید سابقه‌ی چندانی ندارد و نمونه‌هایی که در بازار یا خانه‌های افراد محلی مشاهده شد قدمت چندانی نداشتند و اکثر آن‌ها علی‌رغم داشتن مواد اولیه‌ی بومی و پشم‌های خودرنگ با نقوش التقاطی یا اقتباسی طراحی و بافته شده‌اند. که شاخص‌ترین آن‌ها عبارتند از تصویری، چهار فصل، شکارگاه، درختی، محرابی، سروی- گلدانی و... در این میان طرح محرابی از تنوع بسیار زیادی برخوردار است که انواع مختلفی همچون طرح‌های محرابی گلدانی- ستون‌دار، طرح محرابی درختی- ستون‌دار، طرح محرابی درختی- جانوری، طرح محرابی گلدانی- سروی، طرح محرابی گلدانی- ترنج‌دار، طرح محرابی دو طرفه- گلدانی در ابعاد و اندازه‌های متفاوتی بافته می‌شود، که به اختصار هرکدام معرفی می‌شوند.

- طرح محرابی گلدانی- ستون‌دار

یکی از نمونه‌های به‌دست آمده در این پژوهش طرحی است که در آن، بافنده طاق‌های محراب را بر روی دو ستون قرار داده و زیر طاق اصلی و دو نیم طاقی جانبی نقش گلدان و درخت سرو را جای داده است. در زیر طاق اصلی کتیبه‌ای به صورت ناخوانا بافته شده که به احتمال نام بافنده همراه با تاریخ بافت سال ۱۳۴۱ ه.ش است. نکته‌ی قابل تأمل طراحی فرش این است که دو درخت سرو توسط قلابی s مانند به طاق محراب متصل شده‌اند، همچنین از طاق محراب اصلی و جانبی، قندیل‌هایی کامل توسط زنجیر آویزان شده است (تصویر ۱۱).

قالی با خامه‌های دست‌ریس و با رنگرزی طبیعی بافته شده است، رنگ متن قرمز روناسی است، لازم به ذکر است که اکثر زمینه‌های قدیمی قالی سنگسر قرمز روناسی و قرمز لاکی بوده و این نشان می‌دهد که مردمان این منطقه علاقه‌ی خاصی به این رنگ‌ها داشته و دارند.

در بررسی میدانی، نمونه‌ی دیگری از این طرح با کیفیت بهتر مشاهده شد؛ اگرچه این فرش مشابه طرح قبلی است

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

اما بسیار منظم و با اصول خاصی طراحی و بافته شده است. این احتمال وجود دارد که هنرمندان سنگسری برای بافت این قالی از نقشه‌ی شطرنجی استفاده کرده‌اند و قالی در کارگاه بافته شده است (تصویر ۱۲). با مقایسه‌ی دو طرح می‌توان نتیجه گرفت که تصویر قالی اول بدون نقشه‌ی مشخص و به احتمال زیاد از پشت فرش دیگر نقشه‌خوانی شده است به همین علت نقوش، شکسته و حالت روستایی بافته شده‌اند و بافنده به سلیقه‌ی خود برخی طرح‌ها را اضافه یا کم کرده است. لازم به ذکر است که نمونه‌های متعددی از این فرش در منطقه‌ی سنگسر مشاهده شد که این امر بر اقبال طرح در بین مردم و بافندگان گواهی می‌دهد. در کتاب فرش همدان، تألیف شیرین صور اسرافیل دست‌بافتی مشابه قالی محرابی گلدانی- ستون‌دار مشاهده شد (تصویر ۱۳)، که ساختار کلی طرح تقریباً مشابه آثار بافته شده در سنگسر است با این تفاوت که قالی بافته شده در همدان به صورت بسیار منظم با نقوش گردان و دقیق بافته شده و به احتمال فرش در کارگاه شهری بافته شده است اما قالی‌های سنگسری نامنظم‌تر و تقریباً به الگوی روستایی نزدیک‌ترند. این احتمال وجود دارد که تولیدکنندگان سنگسری این نقش را با اقتباس از قالی همدان طراحی و اجرا کرده‌اند و در هنگام کار جزییاتی از طرح را حذف و یا نقشی را به آن اضافه کرده و گاهی نقوش را به صورت شکسته بافته‌اند و طرح را از آن خود کرده‌اند.

تصویر ۱۱- طرح محرابی گلدانی- ستون‌دار، بافت ناحیه‌ی سنگسر، مجموعه‌ی شخصی طاهرکرد (نگارنده).

تصویر ۱۲- طرح محرابی گلدانی- ستون‌دار. بافت بر اساس نقشه‌ی شطرنجی، گالری کوهستان (نگارندگان)

از دیگر نمونه طرح‌های محرابی گلدانی- ستون‌دار، فرش خودرنگی است که در ابعاد ذرع و نیم و در دوران پهلوی (به احتمال سال ۱۳۴۰ شمسی) بافته شده است (تصویر ۱۴). در این قالی گلدانی در مرکز فرش و دو ستون اطراف آن با نقوش گیاهی به شکل پیچک به زیبایی تزیین شده است و قسمت بالای فرش لچک‌ها به شکل مضرس (طاق هندی) و با ظرافت خاصی طراحی شده است، به طوری که در میان قالی دو طاق کنار هم بافته شده است. زیر طاق‌های محراب، قندیل‌هایی به صورت چلچراغ آویزان شده است. این قندیل‌ها شباهت زیادی به چنگوم- یکی از صنایع‌دستی فلزی ایل سنگسر- دارد که زنان سنگسری به‌عنوان زیورآلات آن را بر روی شالی محلی که با نام مکنه شناخته می‌شود، استفاده می‌کردند. البته این نقش (قندیل) در میان اهالی سنگسر

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

به نقش گوشواره‌ای نیز معروف است (تصویر ۱۵). مشابه این قالی به قلم عباس سروری در راور کرمان بافته شده است. در این نمونه گلدان به همراه پرنده‌ی محافظ، نگهبانی می‌شود. طرح دارای قندیل (چلچراغ) شبیه به قالی سنگسر و ساختار کلی دو طرح مشابه به هم است (تصویر ۱۶).

تصویر ۱۳- طرح محرابی گلدانی- ستون‌دار، به احتمال بافت همدان (صور اسرافیل، ۱۳۷۵: ۷۱).

تصویر ۱۴- طرح محرابی‌گلدانی- ستون‌دار. قالی خودرنگ سنگسر، مجموعه‌ی شخصی افتخاری (نگارندگان).

تصویر ۱۵- نقش قندیل به صورت چنگوم در میان دو طاق محراب بافته شده است، مجموعه‌ی شخصی افتخاری (نگارندگان).

تصویر ۱۶- طرح محرابی گلدانی- ستون‌دار، قلم استاد عباس سروری، بافت راور کرمان (صوراسرافیل، ۱۳۸۱: ۳۴۷).

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

- طرح محرابی درختی- ستوندار

نوع دیگری از طرح محرابی در منطقه‌ی سنگسر بافته می‌شود که متن آن‌ها با نقش درخت تزیین می‌شود. قدمت این طرح‌ها در سنگسر زیاد نیست و از حدود ۴۰ سال گذشته تا به امروز بافته می‌شود و برای بافت آن از پشم‌های شرکتی با رنگ شیمیایی و نقشه شطرنجی استفاده می‌شود (تصویر ۱۷). طاق محراب همچون قالی‌های قبلی بر روی ستون قرار گرفته و از آن قندیلی زیبا آویزان شده است. در متن قالی نقش درخت زندگی پر از شاخ و برگ دیده می‌شود و دو پرنده در بالای آن به پرواز درآمده است، در قسمت پایین نیز دو درخت نخل در دوسمت نقش اصلی طراحی شده است. نکته‌ی اصلی و متفاوت در این فرش‌ها حصاری چوبین است که در اطراف درخت اصلی خودنمایی می‌کند. در سنگسر این طرح به نقش یاسی معروف است، شاید شاخه و گل‌های آن شبیه به درخت یاس به نظر برسد. البته کارشناس شرکت تعاونی قالی سنگسر معتقد است که این طرح در قم نیز به طرح یاسی معروف است و این طرح و نام آن برگرفته از قالی قم است (تصویر ۱۸).

تصویر ۱۷- قالیچه‌ی طرح محرابی درختی- ستون‌دار، بافت سنگسر (نگارندگان).

تصویر ۱۸- طرح محرابی درختی- ستون‌دار، بافت قم (دانشگر، ۱۳۸۹: ۲۳۵).

- طرح محرابی درختی- جانوری

چند نمونه فرش با طرح محرابی درختی- جانوری در منطقه‌ی سنگسر مشاهده شد، یکی از آن‌ها قالیچه‌ای کوچک بود که با پشم شرکتی بافته شده بود. در متن کرمی این قالیچه نقش درخت به‌عنوان عنصر اصلی در متن طراحی و اجرا شده است. شاخ و برگ درخت همچون ریسه‌هایی از انتهای ساقه‌ها جدا شده و شکوفه‌های زیبا به همراه پرندگان در لابه‌لای شاخه‌ها دیده می‌شود (تصویر ۱۹). در پایین درخت لک‌لک‌هایی بر روی پستی و بلندی زمین و در کنار درختچه‌های کوچک بافته شده است. طاق محراب برخلاف متن ساده طراحی شده، این احتمال وجود دارد که بافنده برای راحتی کار قسمت‌هایی از نقش‌های کوچک لچک را حذف کرده و یا این‌که نقش

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

دلخواه خود را جایگزین آن کرده باشد. حاشیه‌ی اصلی قالی با رنگ سورمه‌ای و با نقوش گیاهی و پرنده، متناسب با متن طراحی و بافته شده است. رشید مرادعلیان مجموعه‌دار قدیمی قالی سنگسر و کارشناس قالی گالری گلستان خاستگاه اصلی این طرح را اصفهان می‌داند زیرا نوع درخت و لچک‌ها شبیه به نقوش اصفهان است.

- طرح محرابی گلدانی- جانوری

یکی از آثار شاخصی که در بازار قالی سنگسر مشاهده شد قالی در ابعاد ۳×۴ متر بود که به صورت خودرنگ با طرح محرابی گلدانی- درختی، جانوری در دوران پهلوی بافته شده بود. شاید بتوان این فرش را در ردیف فرش‌های گلدانی قرار داد، اما تنوع نقوش جانوری باعث شد در این گروه قرار گیرد. در این قالی گلدان بزرگی با شاخ و برگ فراوان ابتدای متن اصلی بافته شده است. نقوش مختلفی از جانوران (شیر، خرگوش، گوسفند، لک لک، قرقاول و غیره) و گیاهان به خصوص درخت انار در این بافته به چشم می‌خورد (تصویر ۲۰). نکته‌ی قابل تأمل در این فرش قاب اسلیمی با نقش شیر است که در گوشه‌های طاق محراب بافته شده است. به احتمال فراوان برای بافت این قالی، نقشه‌ی رنگ‌بندی شده از تهران یا قم خریداری و در اختیار بافنده قرار داده شده است.

تصویر ۱۹- قالیچه با طرح محرابی درختی- جانوری. بافت سنگسر (فریدنیا، ۱۳۹۳: ۶۴).

تصویر ۲۰- طرح محرابی گلدانی- درختی، جانوری. خودرنگ، ابعاد ۴×۳ متر، بافت سنگسر، گالری نگارستان (نگارندگان).

- طرح دسته دلبری یا محرابی گلدانی- سروی

طرح محرابی گلدانی- سروی یکی از طرح‌های جذاب منطقه‌ی سنگسر است که نمونه‌های متعددی از آن یافت شد. یکی از آن‌ها به طریق خودرنگ/ دست‌رنگ در اواخر دوره‌ی پهلوی بافته شده است، در این فرش علاوه بر نقش محراب و سرو می‌توان نقش گلدان، ستون و طاووس را نیز مشاهده کرد. محراب در این طرح با ریسه‌ای از گل اجرا شده است و ستون‌ها بر روی گلدان قرار گرفته‌اند. همچنین جفت طاووس مقابل هم در بالای ستون و داخل درخت سرو بافته شده است، در فضای بین حاشیه و ستون‌ها نقش دو دست دیده می‌شود یکی قفس و دیگری دسته‌ای گل را گرفته است، به همین دلیل این گونه طرح‌ها در سنگسر به نقشه دسته دلبری معروف شده‌اند (تصویر ۲۱).

گلجام
دوفصلنامه علمی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۴۰
پاییز و زمستان ۱۴۰۰

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

رشید مرادعلیان در خصوص این طرح معتقد است: به احتمال، فرش در اوایل انقلاب بافته شده است زیرا تصویر مسجد بالای سرو و داخل سرو نقش تاج بافته شده است، چون مسجد بالای تاج قرار گرفته پس حکومت اسلامی است. به احتمال این نقشه متعلق به کاشان است، زیرا در حاشیه‌ی آن مشابه آن‌چه در قالی‌های کاشان دیده می‌شود، خانه‌های تاریخی طراحی و اجرا شده است. در نمونه‌ی دیگری از همین نقشه، بافنده‌ی سنگسری با سلیقه و دلخواه خود نقشه‌ی حاشیه را تغییر داده است و آن را با نقوش گیاهی و جانوری به صورت شکسته تزیین کرده است. (تصویر ۲۲). از این طرح در سنگسر به وفور با رنگ‌بندی متفاوت و گاهی به صورت خودرنگ نیز بافته شده است، اغلب اوقات زمینه‌ی محراب و متن هم رنگ است. الگوی این نقش را در بافت پشتی هم می‌توان مشاهده کرد، با این تفاوت که بافنده فقط قسمتی از طرح را انتخاب و بافته است (تصویر ۲۳).

تصویر ۲۱- قالیچه با طرح محرابی گلدانی- سروی یا دسته دلبری. بافت سنگسر به صورت خودرنگ/ دست‌رنگ، گالری کوهستان (نگارندگان).

تصویر ۲۲- قالیچه‌ی محرابی گلدانی- سروی یا دسته دلبری، بافت سنگسر، خودرنگ/ دست‌رنگ، مجموعه‌ی شخصی حاج‌علیان (نگارندگان).

تصویر ۲۳- پشتی با طرح محرابی گلدانی بافت سنگسر، خودرنگ/ دست رنگ، مجموعه‌ی شخصی حاج‌علیان (نگارندگان).

گلجام
دوفصلنامه علمی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۴۰
پاییز و زمستان ۱۴۰۰

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

- طرح محرابی گلدانی- ترنج‌دار

طرح محرابی گلدانی- ترنج‌دار یکی دیگر از نقش‌هایی است که در منطقه‌ی سنگسر با بهره‌گیری از الگوی محراب بافته می‌شود. چندین نمونه از این طرح مشاهده شد، که در یکی از آن‌ها که به صورت خودرنگ/ دست‌رنگ بافته شده علاوه بر محراب و ترنج نقش گلدان و طاووس نیز مشاهده می‌شود، به احتمال این قالیچه در دوران پهلوی بافته شده است (تصویر ۲۴). درون ترنج نقش یک عمارت (شبیه به عمارت‌های قاجاری) در میان ردیفی از درختان سرو و حوض آب دیده می‌شود. در منطقه‌ی سنگسر به این نوع از طرح‌ها دورنما می‌گویند زیرا نقش عمارت داخل ترنج به شکل دورنمایی از یک منظره طراحی شده است. مشابه این نقش، در یک قالیچه محرابی بافت کاشان دیده می‌شود. در این اثر طراح فرش در قسمت زیرگلدانی نقش یک عمارت قاجاری را میان ردیفی از درختان سرو و حوض آب طراحی و اجرا کرده است (تصویر ۲۵). طراح قالی سنگسری همچون الگوی کاشان در زیر ترنج، گلدانی پر از گل در میان دو طاووس طرح کرده است و در اطراف آن درختی با حصار دور آن دیده می‌شود که به صورت شکسته‌ی گردان بافته شده است، همان‌طور که از گل و برگ و نقوش مشخص است، در این قالی اکثر نقوش به شکل شکسته و روستایی بافته شده‌اند. نمونه‌ای دیگر از این طرح با کیفیت بهتر و به صورت گردان مشاهده شد که به صورت خودرنگ در ناحیه‌ی سنگسر بافته شده است. (تصویر ۲۶). با مشاهده و تطبیق دو فرش، احتمال این‌که طرح اول به صورت ذهنی و یا با الگو از پشت فرش بافته شده باشد، وجود دارد. حاشیه‌ها نیز در قالی‌های سنگسر به دلخواه و سلیقه‌ی بافنده، تغییر می‌کند.

تصویر ۲۴- طرح محرابی گلدانی- ترنج‌دار، بافت به روش خودرنگ/ دست رنگ در ناحیه سنگسر، گالری کوهستان (نگارندگان).

تصویر ۲۵- نقش عمارت همراه با حوض و ردیف درختان سرو در قاب زیرگلدانی بافته شده است، قالیچه‌ی بافت کاشان، دوران قاجار (جوادیان، کشاورز، ۱۳۷۳: ۲۸).

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

- طرح محرابی دو طرفه- گلدانی

نوع منحصر بفردی از طرح در منطقه‌ی سنگسر مشاهده شد که هر دو سمت بالا و پایین نقش لچک بافته شده بود، به جهت گلدانی که در پایین فرش بافته می‌شود شاید بتوان به آن نام فرش با طرح محرابی دو طرفه داد. این فرش در ابعاد ذرع و نیم و پشم خودرنگ حدوداً صد سال قبل بافته شده و طرح لچک به همراه گلدان با شاخ و برگ فراوان تمام متن را در برگرفته است (تصویر ۲۷). با این‌که نقوش شکسته و ساده‌ای همچون گل گرد و دو جانور اطراف گلدان، ذهنی‌باف به نظر می‌رسند اما لچک و بته‌های متصل به آن بر اساس نقشه بافته شده‌اند. حاشیه‌ی اصلی با نقش پرنده و گل شاه‌عباسی به صورت گردان و اصول گوشه‌سازی در آن رعایت شده، اما حاشیه‌ی فرعی با نقش هندسی و الهام از نقش گلیم سنگسر به صورت ذهنی بافته شده است.

تصویر ۲۶- طرح محرابی گلدانی ترنج‌دار، بافت به روش خودرنگ در ناحیه‌ی سنگسر، گالری کوهستان (نگارندگان).

تصویر ۲۷- محرابی دو طرفه- گلدانی، پشم خودرنگ، بافت سنگسر، گالری پارسیان (نگارندگان).

نمونه‌ی دیگری از طرح محرابی دو طرفه مشاهده شد که در آن علاوه بر دو لچک، می‌توان ستون و سرو را نیز مشاهده کرد. این قالیچه که قدمتی در حدود ۹۰ سال دارد و با پشم خودرنگ بافته شده، در منطقه‌ی سنگسر به نام گوشک و سُره (لچک و درخت سرو) معروف است (تصویر ۲۸). نقش لچک یا محرابی دو طرفه به همراه نقش درخت سرو به شکل گلدان در متن به صورت قرینه بافته شده است. در این طرح دو درخت سرو که به شکل گلدان نیز نمود پیداکرده، با ترنج کوچک میانی، متن فرش را پر کرده است. لچک‌ها نیز با نقش ستون به هم متصل شده‌اند و به شکل لچک طره بافته شده است. دقت و ظرافتی که در طراحی بخش‌های مختلف قالیچه مشاهده می‌شود، گواهی بر طراح یا بافنده خلاقی می‌دهد که به خوبی توانسته تخیلات خود را بر بستر قالی پیاده کند، این احتمال نیز وجود دارد که قالی از پشت فرش دیگری بافته شده باشد (تصویر ۲۹).

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

تصویر ۲۸- قالی محرابی دو طرفه یا لچک سرو، بافت سنگسر، گالری نگارستان (نگارنده).

تصویر ۲۹- طرح نقطه‌شده‌ی لچک یا محراب در سنگسر، قلم حسین فیروزیان (ملیحه فیروزیان).

نتیجه‌گیری

مردمان شهرستان مهدی‌شهر یا سنگسر با گویش و زبان خاص در ناحیه‌ی شمالی شهر سمنان زندگی می‌کنند و به علت وضع طبیعی خود، دارای اقتصادی بر پایه‌ی روستایی- شبانی هستند. نام تاریخی سنگسر در کتاب‌های قدیم فارسی سکسر یا سکسار آمده و مردم آن‌جا را نیز سکساران نامیده‌اند، برخی از منابع تاریخی، سنگسری‌ها را از بازماندگان داهیان (گروهی از آریایی‌ها) معرفی می‌کند. بسته بودن محیط از نظر جغرافیایی و قرار گرفتن سنگسر در محاصره‌ی کوه‌های صعب‌العبور و دور بودن از راه‌های اصلی (به خصوص جاده‌ی ابریشم)، سبب شده که سیاحان داخلی و خارجی و تاریخ‌نویسان قبل و بعد از اسلام به این خطه راه نیابند تا از تاریخ سیاسی و اجتماعی مردم این منطقه و از چگونگی فرهنگ و روابط درون گروهی اقوام زندگی سنگسری در طول تاریخ خبر دهند. سفرنامه‌هایی که از شهر سنگسر، چادرها، ایل سنگسر و دامداری یاد کرده‌اند، اشاره‌ای به دست‌بافته‌ها به خصوص قالی نداشتند.

طی بررسی‌های انجام شده دست‌بافته‌های سنگسر از لحاظ بافت و تولید آن به دو گروه داری و غیرداری تقسیم می‌شود و عمده‌ترین بافته‌های داری ایل سنگسر قالی و گلیم هستند. در مورد ویژگی‌های بافت قالی‌های منطقه باید گفت شیوه‌ی چله‌کشی، بافت، شیرازه و گلیم‌بافی در قالی‌های سنگسری به صورت تلفیقی از ترکی و فارسی انجام می‌شود. درحقیقت تمام گزینه‌های مثبت و با کیفیت هر دو روش را در بافت خود انتخاب و از آن استفاده می‌کنند. روش چله‌کشی ترکی و نوع گره معمولاً متقارن یا ترکی است. رج‌شمار فرش‌های آن‌ها بین ۳۰ تا ۴۰ بوده است و در حال حاضر تا ۶۰ رج نیز می‌بافند، با این‌حال رج‌شمار غالب فرش‌های آن‌ها ۴۵ تا ۵۰ است. قالی سنگسری لول‌باف و دو پوده بافته می‌شود و شیرازه‌بافی به‌خاطر استحکام بیشتر به صورت متصل انجام می‌گیرد.

همان‌طور که اشاره شد بافت فرش در ایل سنگسر به دلیل زندگی عشایرنشینی قدمتی طولانی داشته اما بافت قالی به شکل جدید سابقه‌ی چندانی ندارد و نمونه‌هایی که در بازار یا خانه‌های افراد محلی مشاهده شد قدمت چندانی نداشتند و اکثر آن‌ها علی‌رغم داشتن مواد اولیه بومی و پشم‌های خودرنگ با نقوش التقاطی یا اقتباسی

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

طراحی و بافته شده‌اند. که شاخص‌ترین آن‌ها عبارتند از تصویری، چهار فصل، شکارگاه، درختی، محرابی، سروی- گلدانی و .... در این میان طرح محرابی از تنوع بسیار زیادی برخوردار است که انواع مختلفی همچون طرح‌های محرابی گلدانی- ستون‌دار، محرابی درختی- ستون‌دار، محرابی درختی- جانوری، محرابی گلدانی- سروی، محرابی گلدانی- ترنج‌دار، محرابی دو طرفه- گلدانی، شناسایی و در این پژوهش معرفی شد.

طبق تحقیقات اسنادی و مصاحبه با کارشناسان محلی مشخص شد که طرح این فرش‌ها عمدتاً از مناطقی همچون اصفهان، قم و کاشان و همچنین از همدان، راور کرمان و گاه با الگوبرداری از زیورآلات سنگسر تهیه می‌شود. قالی با ابعاد مختلف و با پشم‌های دست‌رنگ، خودرنگ یا خودرنگ/ دست رنگ بافته می‌شود. همین امر باعث شده تا خصیصه‌ی بومی و سنتی فرش‌های منطقه‌ی تحت‌الشعاع قرارگیرد و اکثراً بازبافی یا اقتباس از مناطق فوق‌الذکر باشد. به همین علت گاهی در بازار و در بین تجار، فرش قالی‌های سنگسر با نام قالی قم بافت نیز شناخته می‌شوند. از جمله دلایل این امر می‌توان به در اختیار قرار دادن نقشه‌ی دیگر مناطق توسط شرکت تعاونی‌های فرش، رواج نقشه‌ی کامپیوتری، خرید اینترنتی نقشه، همچنین نبودن طراح در منطقه و صرفه‌ی اقتصادی با توجه به نیاز و سلایق خریداران اشاره کرد.

پی‌نوشت

۱- برای مطالعه‌ی ابیاتی که در شاهنامه‌ی فردوسی واژه‌ی سگسار را دارند، نک: شاه‌حسینی: ۱۳۹۰: ۲۱ و ۲۲.

۲- واژه‌ی سگسار در اشعار حماسی به‌عنوان اسم مکان و هم اسم خاص (برای دیو) کاربرد داشته است. معانی مختلفی که از فرهنگ‌های معتبر برای واژه‌ی سگسار ذکر شده، دلالت بر این دارد که این واژه از بدو ورود به ادبیات فارسی به مرور دچار دگرگونی معنایی شده است (عرفانی بیضایی، ۱۳۹۴: ۲۷-۲۶).

۳- داهیان شعبه‌ای ازسکاها و آنان ساکن مجاور گرگان بوده‌اند (دهخدا: ۱۳۷۴: مدخل داهیان).

۴- در کتاب ایل سنگسری آمده است: داه گروهی از آرین‌ها بودند که در دشت خوارزم جای گرفتند و پس از آن در کنار جنوبی دریای مازندران جایگزین شدند، شاه ایران گروه داه را پراکنده ساخت یک دسته از آنان را به زابلستان کوچانید و آنان را سگزی خواندند و دسته‌ی دیگر را در زمینی در طبرستان جای داد (شاه‌حسینی، ۱۳۹۰: ۲۲).

۵- در کتاب بررسی زبان سنگسری آمده است که فرش مهدی‌شهر در نمایشگاه فرش دست‌باف آلمان در سال ۱۳۷۲ شمسی مقام اول جهانی را کسب کرده است (صباغیان، ۱۳۹۰: ۴۹).

۶- مفرش در بین عشایر رواج بسیار داشته است. این دست‌بافته به شکل مکعب مستطیل و در دار، شبیه به صندوقچه و چمدان بوده و برای حمل و نقل لحاف و لوازم زندگی هنگام کوچ به‌کار می‌رفته است. دست‌بافته‌ای که امروزه به دلیل شهرنشینی فراموش شده است. نمونه‌های قدیمی آن نیز شکافته شده و با کاربردهای دیگر مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۷- درگذشته بافت تابلو در سنگسر رواج زیادی نداشته است و اکثر بافته‌های آنان از سر نیاز و ضرورت و به شکل کاربردی بوده است. اما گاهی هنرمندان و بافنده‌ها به دلیل اعتقادات دینی اقدام به بافتن تابلوهایی با آیات قرآنی کرده‌اند.

۸- اول و آخر فرش نیز تنها با چله و از بین تارها عبور می‌دهند که به این نوع گلیم کرباس گفته می‌شود که متداول‌ترین گلیم در این منطقه است. اما در بافت گلیم ترکی که به سوف معروف است مانند پوددهی فرش عمل می‌شود به این صورت که با پود ضخیم و نازک انجام می‌شود.

۹- لازم به ذکر است که قبل از تأسیس شرکت تعاونی فرش دست‌باف سنگسر فردی با نام رشید ذوالفقارخانی در سنگسر، مواد اولیه و گاهی به ندرت نقشه را از کاشان تهیه و به بافندگان می‌فروخته است. اما با وجود کم بودن نقشه‌ی کاغذی و نقطه‌شده در منطقه، بافندها اکثراً از پشت قالی‌های بافته شده نقش‌ها را بازبافی می‌کردند، همین امر گاهی موجب شکسته شدن نقش و تغییراتی در آن می‌شد

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

۱۰- اگرچه انتقاداتی به طبقه‌بندی ۱۹ گانه از طرف خبرگان و استادن فرش وارد آمده، اما باید گفت تلاشی هرچند کوچک برای رفع ابهام در مورد شناخت انواع فرش در زمان خودش بوده است. برای مطالعه در مورد طبقه‌بندی نقوش فرش ایران نک: ژوله، ۱۳۹۰: ۲۲-۲۰.

۱۱- اغلب معبد میترائیان را مهرابه خوانده‌اند. این کلمه از دو بخش مهر و آبه تشکیل شده است. برای مفهوم قسمت دوم این واژه یعنی (آبه) معانی گوناگونی آورده‌اند؛ از جمله مکانی فیزیکی شبیه غارهایی که به‌عنوان مراکز عبادت مورد استفاده قرار می‌گرفت (سجادی، ۱۳۷۵: ۳). نخستین محراب‌ها به آیین مهر تعلق دارند. محراب‌ها به شکل گنبد (آسمان) ساخته می‌شدند و در دو طرف آن‌ها نمادهای طلوع و غروب وجود داشت و تصویر مهر در حال قربانی کردن گاو در درون محراب حک کردند (حصوری، ۵۵:۱۳۸۱).

۱۲- به‌طور مثال در کتاب صوره الارض ابن حوقل که در اواسط سده‌ی چهارم (احتمالاً ۳۶۷ ق/۹۷۰ م.) نگاشته شده، آمده است که در جهرم جامه‌های مُنقّش عالی می‌بافند، اما گلیم و جاجیم دراز و سجاده نماز و زلال (زیلو) جهرم که در دنیا به جهرمی معروف است نظیر ندارد (پرهام، ۱۳۷۰: ۴۰). مقدسی سیاح و جغرافیدان (۳۷۵-۳۶۶ یا ۳۸۰ ق/۹۷۸-۹۶۹ یا ۹۸۳ م.) در کتاب احسن التقاسیم در مورد محصولات شهر بخارا می‌نویسد «...از بخارا جامه‌های نرم و انواع سجاده‌ها و بساط و جامه‌های گستردنی فندقی و منبرهای زرد و جگری و کمربند اسبان که در زندان‌ها بافته می‌شود.... به عمل می‌آید» (آبادی باویل، ۱۳۵۷: ۹۳). همچنین در برخی از نگاره‌های به یادگار مانده از عصر تیموری می‌توان نقش محراب را در سجاده‌ها مشاهده کرد از جمله معراج‌نامه‌ی میر حیدر که در هرات برای دومین امیر تیموری شاهرخ در سال ۸۴۰-۸۳۹ ق/ ۱۴۳۵-۱۴۳۶ م. نقاشی شده، تصویر حضرت محمد (ص) بر سجاده‌ای سرخ رنگ که به نقش محراب مزین شده، آمده است. لازم به ذکر است که متن این سجاده با تکرار یک نقش‌مایه به صورت واگیره تزیین شده است (رزسکای، ۱۳۸۴: ۵).

۱۳- برای مشاهده‌ی تصویر نک: yamazaki, the Great art rugs P.120

۱۴- برای مشاهده‌ی تصویر و مطالعه ی بیشتر نک: پوپ، آرتر اپم، آکرمن، فیلیس (۱۳۸۷)، سیری در هنر ایران (از دوران پیش‌ازتاریخ تا امروز- ج ۶، ۱۱،۱۲،۱۳)، مترجمان نجف دریابندری و دیگران، تهران، علمی و فرهنگی.

۱۵- سیروس پرهام در جلد اول دست‌بافته‌های عشایری و روستایی فارس در مورد این نوع از قالی‌ها تحقیق مفصلی انجام داده است. بنا به‌نظر ایشان این طرح در میان ایل قشقایی و فرش‌شناسان شیراز به‌نام ناظم شناخته می‌شود و در بازار تهران به حاج خانمی معروف است. برای مشاهده‌ی تصویر و مطالعه بیشتر نک: سیروس پرهام، ۱۳۷۰: ۱۴۶ الی ۱۶۸.

۱۶- این نمونه طرح بیشتر به صورت خودرنگ بافته شده است و گاهی نیز ترکیب رنگ خودرنگ و دست‌رنگ گیاهی نیز دیده می‌شود که زمینه‌ها با رنگ خودرنگ پشم‌ها و نقوش وگل‌ها با رنگ‌های که به صورت گیاهی رنگ شده است بافته می‌شدند.

17- Changom

18- Makaneh

۱۹- لازم به ذکر است که طرح بافته شده در سنگسر با نمونه‌ی اصلی که در برخی منابع مشاهده شد اندکی متفاوت است و این تفاوت را در حاشیه، ستون‌ها و قندیل‌ها می‌توان تشخیص داد اما ساختار کلی طرح شبیه به هم است.

۲۰- سید نبی سیادتی از کارشناسان قالی سنگسر می‌گوید این نوع فرش‌ها با این طرح بسیار زیبا که با رعایت اصول طراحی منظم و ابعاد بزرگ‌پارچه هستند، برای خان‌ها و خان‌زاده‌ها یا اشخاص ثروتمند این منطقه بافته می‌شدند. آنان از افراد باتجربه و ماهر و همچنین نقشه مشخصی استفاده می‌کردند و برای قالی‌های خود نشان‌هایی را قرار می‌دادند که به احتمال زیاد نقش شیر در محراب این قالی به درخواست صاحب فرش بوده که بافنده آن را در طرح خود گنجانده است.

۲۱- در خصوص طرح دسته دلبری، فرزند رشید مرادعلیان با استناد به صحبت‌های آقای حسن نبیلی (اولین فرش فروش در ناحیه سنگسر) اظهار نظر داشتند که این طرح مربوط به قبل از انقلاب اسلامی است، زمانی که مردم برای انقلاب کردن و برکناری شاه آماده می‌شدند مسجد به شکل آزاد در بالا و تاج در وسط ترنج گیر افتاده است یعنی این طرح بیانگر زمان رسیدن انقلاب اسلامی و برکناری شاه است و قفس پرنده که در دستان شخصی است پیام آزادی و رهایی از قفس را نشان می‌دهد.

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

۲۲- در موزه‌ی فرش آستان قدس رضوی چند تخته فرش بافت کاشان وجود دارد که حاشیه‌ی اصلی آن با نقش خانه یا عمارت تزیین شده است. برای مشاهده‌ی فرش‌ها نک: کفشدار طوسی، یوسفی، سلطانی، ۱۳۸۸: ۵۸ و ۵۹.

۲۳- فرش مجید که از دوران سلطنت سلطان عبدالمجید عثمانی در ناحیه‌ی کیرشهیر بافته می‌شده مشابه قالی‌های سنگسری داری محراب دو طرفه است که در اصلاح محلی اودس‌بالیک/ odsbalyk نامیده می‌شود. مجابی، فنایی، ۱۳۸۸: ۵۳.

24-GoshakvaSoreh

فهرست منابع

– آبادی باویل، محمد. (۱۳۵۷). *ظرایف و طرایف؛ مضاف و منسوب‌های شهرهای اسلامی و پیرامون*. تبریز: انجمن استادان زبان و ادبیات فارسی.

– آذرپاد، حسن و فضل‌الله حشمتی‌رضوی. (۱۳۷۲). *فرش‌نامه‌ی ایران*. تهران: مؤسسه‌ی مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

– اعظمی سنگسری، چراغعلی. (۱۳۷۱). *تاریخ سنگسر*. تهران: گوته.

– افشار سیستانی، ایرج. (۱۳۸۲). *مقدمه‌ای بر شناخت ایل‌ها و چادرنشینان و طوایف عشایری ایران* (ج ۲). تهران: مؤلف.

– پاکزادیان، حسن. (۱۳۸۸). *نقش مایه‌های باستانی در فرهنگ و آثار ایل سنگسر*. سمنان: مؤلف.

– پرهام، سیروس. (۱۳۷۰). *دست‌بافته‌های عشایری و روستایی فارس* (ج ۱). تهران: امیرکبیر.

– پوپ، آرتر اپهم و فیلیس آکرمن. (۱۳۸۷). *سیری در هنر ایران (از دوران پیش‌ازتاریخ تا امروز*– جلد ۶، ۱۱،۱۲،۱۳). (ترجمه‌ی: نجف دریابندری و دیگران). تهران: علمی و فرهنگی.

– تعدادی سنگسری، فاطمه. (۱۳۸۱). *ادبیات عامیانه‌ی سنگسر*. تهران: سیب سبز.

– جوادیان، امیرعلی و محمدعلی کشاورز. (۱۳۷۳). *گزیده‌ی قالیچه‌های موزه‌ی دفینه*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

– حصوری، علی. (۱۳۸۱). *مبانی طراحی سنتی در ایران*. تهران: نشر چشمه.

– حقیقت، عبدالرفیع. (۱۳۸۴). *تاریخ سنگسر؛ سرزمین دلاوران سرسخت*. تهران: انتشارات کومش.

– دانشگر، احمد. (۱۳۸۹). *فرهنگ جامع فرش ایران*. تهران: نشر دی.

– دهخدا، علی اکبر. (۴۷۳۱). *لغت نامه*. تهران: دانشگاه تهران.

– رزسگای، ماری. (۱۳۸۴). *معراج‌نامه*. (ترجمه‌ی: مهناز شایسته‌فر). تهران: موسسه مطالعات هنر اسلامی.

– رستمی، مصطفی. (۱۳۸۶).*دست‌بافته‌های سوادکوه*. تهران: فرهنگستان هنر.

– ژوله، تورج. (۱۳۹۰). *پژوهشی در فرش ایران*. تهران: یساولی.

– سجادی، علی. (۱۳۷۵). *سیر تحول محراب در دوره‌ی اسلامی*. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.

– شاه حسینی، علیرضا. (۱۳۹۰). *ایل سنگسری*. سمنان: حبله‌رود.

– ----------، عنایت‌الله رنجبر. (۱۳۸۷). *ایل‌ها و عشایر استان سمنان*. سمنان: اتحادیه‌ی تعاونی‌های عشایری استان سمنان.

– صباغیان، ناصر. (۱۳۹۰)، *بررسی زبان سنگسری*. آمل: شمال پایدار.

– صحابی‌فرد سنگسری، فرهاد. (۱۳۹۷). *تاریخ و جغرافیای جامع شهرستان سنگسر*. سمنان: حبله‌رود.

– صوراسرافیل، شیرین. (۱۳۷۵). *تاریخ منقوش فرش همدان*. بی‌جا: نشر مینا.

– ----------. (۱۳۸۱). *طراحان بزرگ فرش ایران*. تهران: پیکان.

– فریدنیا، مهسا. (۱۳۹۳). *بررسی ویژگی‌های نقوش دست‌بافته‌های ایل سنگسر با رویکرد عملی طراحی المان شهری با استفاده از نقوش*. (پایان‌نامه‌ی ارشد). دانشگاه سمنان، ایران.

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]

- کفشدار طوسی، محمدباقر، عذرا یوسفی و منا سلطانی. (۱۳۸۸). همه *فرش‌های* حرم. مشهد: مؤسسه آفرینش‌های هنری آستان قدس رضوی.
- گانزرودن، اروین. (۲۵۳۷). *قالی ایران*- شاهکار هنر. بی‌جا: اتکا.
- مجابی، سید علی و زهرا فنایی. (۱۳۸۸). پیش *درآمدی بر تاریخ فرش جهان*. نجف‌آباد: دانشگاه آزاد اسلامی.
- مصباحیان سنگسری، عباس. (۱۳۷۹). در *قلمرو سنگسر (مهدی‌شهر)*. سمنان: حبله‌رود.
- یساولی، جواد. (۱۳۷۰).*مقدمه‌ای بر شناخت قالی ایران*. تهران: فرهنگسرا.
- Yamazaki, Hideshi. (2002).*The Great Art Rugs*. Tokyo:kawadashoboshinsha.

[Downloaded from icsa.ir on 2026-11-26]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1400.17.39.9.1]